

УДК: 155.25+159.9.072

orcid.org/0000-0003-1434-902X

orcid.org/0000-0003-1684-9634

doi.org/10.5281/zenodo.1184469

М.В. Саврасов, К.С. Кисельов
ДВНЗ “Донбаський державний педагогічний
університет”, м. Слов’янськ

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Дане дослідження присвячене розгляду основних феноменологічних, теоретико-методологічних та організаційно-методичних психологічних характеристик творчих здібностей майбутнього вчителя початкової школи. Аналізується міра розробленості проблеми креативності студентів у вітчизняній та закордонній психології та закладаються основні наукові передумови подальших досліджень в даному напрямку. Наголошується, що творчі здібності майбутнього вчителя початкової школи є багаторівневим, складно структурованим особистісним утворенням.

Ключові слова: майбутній вчитель, особистість, творчі здібності, початкова школа, креативність, студент, навчально-виховний процес, структура, характеристики, особливості.

Н.В. Саврасов, К.С. Киселёв ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Данное исследование рассмотрению основных феноменологических, теоретико-методологических и организационно-методических психологических характеристик творческих способностей будущего учителя начальной школы. Рассматривается степень разработанности проблемы креативности студентов в отечественной и зарубежной психологии, и закладываются основные научные предпосылки дальнейших исследований в данном направлении. Отмечается, что творческие способности будущего учителя начальной школы являются многоуровневым, сложно структурированным личностным образованием.

Ключевые слова: будущий учитель, личность, творческие способности, начальная школа, креативность, студент, учебно-воспитательный процесс, структура, характеристики, особенности.

N.V. Savrasov, K.S. Kiselyov PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CREATIVE ABILITIES OF THE PRIMARY SCHOOL FUTURE TEACHERS

This study examines the main phenomenological, theoretical-methodological and organizational-methodical psychological characteristics of the creative abilities of the

future teacher of primary school. The degree of elaboration of the problem of creativity of students in domestic and foreign psychology is considered, and the basic scientific prerequisites for further research in this direction are laid. It is noted that the creative abilities of the future primary school teacher are a multi-level, complex-structured personal education.

Keywords: future teacher, personality, creative abilities, primary school, creativity, student, educational process, structure, characteristics, features.

Постановка проблеми. Стрімка модернізація, реформування та збагачення змісту вищої освіти в нашій державі передбачає підготовку компетентних, висококваліфікованих фахівців, здатних приймати нетривіальні рішення у нестандартних ситуаціях особистісно-професійного функціонування. Крім того, для осіб дорослого віку спостерігається розширення структури креативності особистості [10]. Особливу роль дана тенденція має у сфері вищої педагогічної освіти, адже майбутній вихователь, вчитель, викладач має завжди діяти на випередження соціально-економічних тенденцій нашого суспільства, особливо у бурхливих умовах сьогодення. Недостатній рівень теоретичної та емпіричної розробленості актуальної проблеми вивчення психологічних характеристик, функцій та механізмів творчих здібностей майбутнього вчителя початкової школи, як запоруки успішності виконання ним в подальшому своїх професійних обов'язків та самореалізації його особистості, обумовлює своєчасність, нагальність та доцільність нашого дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Поняття «творчі здібності» у психологічному та лінгвістичному сенсі виступає похідним від таких важливих загальнонаукових, а не тільки психологічних понять, як «творчість» та «здібність». Що стосується ж стосується психологічного змісту даних понять, який нас переважно і цікавить, то він за кілька останніх десятиліть переживав деякі модифікації.

У розумінні А.Л. Свенцицького творчість на психологічних теренах може мати вузьке та широке значення. А саме, «...у вузькому сенсі це форма діяльності людини, що породжує якісно нові оригінальні продукти у матеріальній або духовній сфері, які мають певну цінність;...в широкому сенсі момент творчості може характеризувати будь-яку діяльність людини, яка самостійно виявляє (принаймні для себе самої) нові методи в процесі цієї діяльності, прийоми її виконання та нові результати» [12, с.430-431].

У сучасній вітчизняній психології під творчістю розуміють «...високосвідому діяльність людини, спрямовану на створення нових продуктів матеріальної і духовної культури, які мають суспільно-історичну цінність; теоретичну і практичну діяльність людини, яка зумов-

лює одержання об'єктивно нових результатів, якими можуть бути нові знання оригінальні способи розв'язання певної проблеми, наукові відкриття, нові технології, високомистецькі художні твори тощо» [7, с. 352].

В.М. Дружинін, увівши до пострадянського науково-психологічного обігу поняття креативності, здійснив його належне обґрунтування по відношенню до усталених і звичних наукових дефініцій «творчість» і «здібності». Він розглядає креативність (загальну творчу здібність) як здібність до перетворення знань (зв'язане із уявою, фантазією і т.п.) [2, с. 15]. Як ми вже вели мову у наших минулих дослідженнях, якщо на фаховому рівні здійснити переклад англомовного терміну «creativity», що буде означати зовсім не стереотипну «творчоскість», а творчій потенціал. Під потенціалом легко бачити приховану можливість здійснити творчий акт [9, с. 28].

З огляду на специфіку предмету та об'єкту нашого дослідження, вважаємо за необхідне підкреслити, що ми збираємося зосередитись на вивченні тих психологічних характеристик творчих здібностей майбутнього вчителя початкової школи, що пов'язані із соціальними аспектами його особистісно-професійного функціонування. Адже професія вчителя, особливо того, що працює із дітьми молодшого шкільного віку, вимагає від людини виваженості у чисельних ситуаціях соціальної взаємодії із дітьми, їх батьками, адміністрацією закладу освіти тощо. Крім того, у доступній нам літературі цей аспект є недостатньо вивченим і потребує, на нашу думку, більш детального розгляду.

Метою нашої роботи є аналіз основних теоретико-методологічних передумов дослідження креативності особистості майбутнього в процесі професійної підготовки. Відповідно до поставленої мети дослідження були визначені наступні завдання: 1) визначити сучасні науково-теоретичні передумови дослідження психологічних характеристик творчих здібностей майбутнього вчителя початкової школи; 2) теоретичним шляхом обґрунтувати та емпіричним чином описати основні такі характеристики, зосередившись переважно на аспектах соціального функціонування майбутнього вчителя початкових класів; 3) розширити наукові відомості про психологічну структуру та психолого-педагогічні особливості розвитку творчих здібностей майбутнього вчителя.

В якості методів та методик емпіричного дослідження нами використані процедура кореляційного аналізу за К. Пірсоном, тест образної креативності Є. Торренса (в модифікації О.С. Туник), тест вербальної креативності С. Медніка (в модифікації Т.В. Галкіної); методика дослідження автономності-залежності особистості у навчальній діяльності (в модифікації Г.С. Пригіна), тест РЕН для вивчення екстраверсії-нейротизма (в адаптації співробітників НДІ психоневрології ім. В.М. Бехтерева), методика РСК (Є.Ф. Бажин, Є.А. Голинкіна, О.М. Еткінд). До складу емпірич-

ної вибірки увійшли студенти 2-6 років навчання денної та заочної форми факультету технологічної, початкової та професійної освіти Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) загальною кількістю 120 осіб та віком від 18 до 40 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. І. Гриненко розуміє креативність особистості вчителя гуманітарного профілю як духовну здібність культурної особистості створювати новий навчальний продукт, що супроводжується мотивацією успіху, збагаченням ментального досвіду та станом психофізіологічної когерентності [1]. О. Яковлева зазначає, що процесуальними характеристиками креативності майбутнього педагога виступає її розкриття в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії та адресність креативності у певній формі іншій людині [14].

На думку С.О. Сисоевої, в якості ознак педагогічної креативності та її змістовних характеристики виступають: розвинена соціальна і моральна свідомість; пошуково-перетворюючий стиль мислення; розвинені інтелектуально-логічні здібності; розвинене бачення проблеми; розвинена увага; специфічні особистісні якості педагога; специфічні мотиви; творчий інтерес; захопленість своєю працею; прагнення досягти високої результативності в певних умовах педагогічної діяльності; комунікативні здібності; здатність до самокерування; високий рівень загальної культури вчителя [11, с. 98-99]. Л.О. Мільто виявлено та охарактеризовано сутнісні ознаки творчої індивідуальності педагога, авторка виділяє найбільш значущі якості творчої індивідуальності майбутнього вчителя, а саме: творча активність, самоусвідомлення, воля самовираження, морально-ціннісні орієнтації, самореалізація, педагогічна спрямованість [4].

У наших попередніх дослідженнях, що стосувалися психології творчих здібностей майбутніх вчителів початкової школи нам вдалося встановити, що системоутворюючими компонентами в структурі креативності майбутнього вчителя початкової школи виступають показники оригінальності вербальної креативності, розробленості вербальної креативності, оригінальності образної креативності, абстрактності назви та спротиву замкненню образної креативності [3].

В результаті здійсненого кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показнику автономності у навчальній діяльності (див. Таблицю 1) нами зафіксовано статистично позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,01$) між показником гнучкості вербальної креативності та показником автономності ($r = 0,52$), статистично достовірний позитивний зв'язок між показником оригінальності вербальної креативності та автономності ($r = 0,48$).

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показнику автономності у навчальній діяльності

	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість
Автономність у навч. діяльності	0,11	0,52*	0,48*	0,2

Примітка: «*» – $p < 0,01$.

В результаті здійсненого кореляційного аналізу показників вербальної креативності та автономності у навчальній діяльності (див. Таблицю 2) нами зафіксовано статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,01$) між показником оригінальності назви образної креативності та показником автономності ($r=0,53$), показником абстрактності назви образної креативності та показником автономності ($r=0,62$), показником спротиву замкненню образної креативності та показником автономності ($r=0,55$).

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу показників образної креативності та показнику автономності у навчальній діяльності

	Швидкість	Оригінальність	Абстрактність назви	Супротив замкненню	Розробленість
Автономність у навч. діяльності	-0,24	0,53*	0,62*	0,55*	0,1

Примітка: «*» – $p < 0,01$.

Зазначимо, що у структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи не простежується статистично достовірних позитивних зв'язків показнику залежності особистості у навчальній діяльності та показників образної та вербальної креативності; натомість переважна більшість показників образної та вербальної креативності утворюють статистично достовірні позитивні зв'язки з автономності особистості у навчальній діяльності.

В результаті здійсненого кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показником екстраверсії (див. Таблицю 3) нами зафіксовано статистично достовірні позитивні зв'язки (на рівні $p < 0,01$) між

показником швидкості вербальної креативності та показником екстраверсії ($r=0,71$), між показником гнучкості вербальної креативності та показником екстраверсії ($r=0,58$), між показником оригінальності вербальної креативності та показником екстраверсії ($r=0,65$).

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показнику екстраверсії

	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість
Показник екстраверсії	0,71*	0,58*	0,65*	0,2

Примітка: «» – $p < 0,01$.*

В результаті здійсненого кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показнику екстраверсії (див. Таблицю 4) нами зафіксовано статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,01$) між показником швидкості вербальної креативності та показником екстраверсії ($r=0,64$), між показником оригінальності вербальної креативності та показником екстраверсії ($r=0,64$), між показником абстрактності назви вербальної креативності та показником екстраверсії ($r=0,5$), показником спротиву замкненню образної креативності та показником екстраверсії ($r=0,55$).

Таблиця 4

Результати кореляційного аналізу показників образної креативності та показнику екстраверсії

	Швидкість	Оригінальність	Абстрактність назви	Супротив замкненню	Розробленість
Показник екстраверсії	0,64*	0,53*	0,5*	0,55*	0,1

Примітка: «» – $p < 0,01$.*

Зазначимо, що у структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи не простежується статистично достовірних позитивних зв'язків інтроверсії та показників образної та вербальної креативності; натомість переважна більшість показників образної та вербальної креати-

вності (переважно оригінальність та швидкість) утворюють статистично достовірні позитивні зв'язки з показником екстраверсії.

В результаті здійсненого кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показнику інтернальності (див. Таблицю 5) нами зафіксовано статистично позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,01$) між показником гнучкості вербальної креативності та показником інтернальності ($r = 0,58$), між показником оригінальності вербальної креативності та показником інтернальності ($r = 0,65$), між показником розробленості вербальної креативності та показником інтернальності ($r = 0,56$).

Таблиця 5
Результати кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показнику інтернальності

	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість
Показник інтернальності	0,16	0,58*	0,65*	0,56*

Примітка: «*» – $p < 0,01$.

В результаті здійсненого кореляційного аналізу показників вербальної креативності та показнику інтернальності (див. Таблицю 6) нами зафіксовано статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,01$) між показником оригінальності образної креативності та показником інтернальності ($r = 0,5$), між показником абстрактності назви образної креативності та показником інтернальності ($r = 0,48$), між показником спротиву замкненню образної креативності та показником інтернальності ($r = 0,55$), між показником розробленості образної креативності та показником інтернальності ($r = 0,61$).

Таблиця 6
Результати кореляційного аналізу показників образної креативності та показнику інтернальності

	Швидкість	Оригінальність	Абстрактність назви	Супротив замкненню	Розробленість
Показник інтернальності	-0,14	0,5*	0,48*	0,55*	0,61*

Примітка: «*» – $p < 0,01$.

Констатуємо, що в структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи не простежується статистично достовірних позитивних зв'язків екстернальності та показників образної та вербальної креативності; натомість переважна більшість показників образної та вербальної креативності (переважно оригінальності та розробленості) утворюють статистично достовірні позитивні зв'язки з показником інтернальності.

Таким чином, можемо зробити наступні **висновки** з проведеного нами дослідження: 1) визначено та проаналізовано основні наукові-теоретичні підходи до дослідження психологічних характеристик творчих здібностей майбутнього вчителя початкової школи (духовна здібність культурної особистості педагога; творча індивідуальність педагога; розкриття педагога в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії; творча самореалізація педагога; творчий стиль педагогічної діяльності; структура креативності майбутнього педагога); 2) встановлено, що до основних характеристик творчих здібностей майбутнього педагога, що безпосередньо стосуються його соціального функціонування, можна віднести показники оригінальності, швидкості та розробленості образної і вербальної креативності; 3) натомість, до складу багатокомпонентної структури креативності особистості майбутнього вчителя початкової школи можна включити показники автономності особистості у навчальній діяльності, екстраверсії та інтернальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Гриненко І.В. Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки: автореф. дис... канд. пед. наук. 13.00.04. Хмельницький, 2008. 20 с.

2.Дружинин В.Н. Психология общих способностей. СПб.: Питер, 2000. 368 с.

3.Кисельов К. Интеллект та креативність різних модальностей у структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи. *Науковий вісник МНПУ імені В. О. Сухомлинського*. 2017. № 2(18). С. 92-96.

4.Мільто Л.О. Формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя в процесі професійної педагогічної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2006. 22 с.

5.Поденко А.В. Організаторські здібності як ресурс копінг-поведінки майбутніх вчителів. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Вип. 55. Харків: ХНПУ, 2017. С. 203-210.

6.Психологический словарь / Под. ред. В.В Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др.; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук. СССР. М.: Педагогика, 1983. 448 с.

7.Психологічна енциклопедія / Авт.-упоряд. О.М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.

8. Психология. Словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. М.: Политиздат, 1990. 494 с.

9. Саврасов М.В. Емоційно-мотиваційні складові креативності особистості: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Саврасов Микола Володимирович. Харків, 2012. 224 с.

10. Саврасов М. В. Психологічні особливості креативності особистості у дорослому віці. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2011. Вип. 40. С. 187-196.

11. Сисоева С.О. Основи педагогічної творчості: підручник. К.: Міленіум, 2006. 346 с.

12. Свенцицкий А.Л. Краткий психологический словарь. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 512 с.

13. Хомуленко Т.Б., Мірошник З.М. Семантичний простір рольових позицій вчителя. Вісник Одес. нац. ун-ту. Психологія. Т. 16. О.: ОНУ, 2011. С. 170-178.

14. Яковлева Е.Л. Эмоциональные механизмы творческого потенциала. *Вопросы психологии*. 1997. № 4. С. 152-160.

1. Grinenko I.V. Pedagogichni umovi rozvutku kreativnosti majbutnih uchiteliv gumanitarnogo profilju u procesi fahovoi pidgotovki: avtoref. dis... kand. ped. nauk. 13.00.04. Hmel'nic'kij, 2008. 20 s.

2. Druzhinin V.N. Psihologija obshhijh sposobnostej. SPb.: Piter, 2000. 368 s.

3. Kisel'ov K. Intelekt ta kreativnist' ruznih modal'nostej u strukturі osobistosti majbutn'ogo vchitelja pochatkovoї shkoli. *Naukovij visnik MNPU imeni V.O. Suhomlins'kogo*. 2017. № 2(18). S. 92-96.

4. Mil'to L.O. Formuvannja tvorchoї individual'nosti majbutn'ogo vchitelja v procesi profesijnoi pedagogichnoi pidgotovki: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Ternopil', 2006. 22 s.

5. Podenko A.V. Organizators'ki zdibnosti yak resurs koping-povedinki maybutnikh vchiteliv. *Visnik KHNPU imeni G.S. Skovorody. Psihologiy*. Vip. 55. Kharkiv: KHNPU, 2017. S. 203-210.

6. Psihologicheskij slovar' / Pod red. V.V Davydova, A.V. Zaporozhca, B.F. Lomova i dr.; Nauch.-issled. in-t obshhej i pedagogicheskoy psihologii Akad. ped. nauk. SSSR. M.: Pedagogika, 1983. 448 s.

7. Psihologichna enciklopedija / Avt.-uporjad. O.M. Stepanov. K.: Akademvidav, 2006. 424 s.

8. Психология. Словар' / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. i dop. М.: Политиздат, 1990. 494 с.

9. Savrasov M.V. Emocijno-motivacijni skladovi kreativnosti osobistosti: dis. ... kand. psihol. nauk: spec. 19.00.01 «Zagal'na psihologija, istorija psihologii» / Savrasov Mikola Volodimirovich. Harkiv, 2012. 224 s.

10. Savrasov M. V. Psykholohichni osoblyvosti kreatyvnosti osobystosti u doroslomu vitsi. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Psykholohiya*. 2011. Vyp. 40. S. 187-196.

11. Sisoeva S.O. Osnovi pedagogichnoï tvorchosti: pidruchnik. K.: Milenium, 2006. 346 s.
12. Cvencickij A.L. Kratkij psihologicheskij slovar'. M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2008. 512 s.
13. Khomulenko T.B., Miroshnik Z.M. Semantichnij prostir rol'ovikh pozitsiy vchitelya. *Visnik Odes. nats. un-tu. Psikhologiy.* T. 16. O.: ONU, 2011. S. 170-178.
14. Jakovleva E.L. Jemocional'nye mehanizmy tvorcheskogo potenciala. *Voprosy psihologii.* 1997. № 4. S. 152-160.

Надійшла до редколегії 21.10.2017 р.